

Rahmatov Bekzod Uktam o'g'li
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
rakhmatovuz12@gmail.com

UDK 808.5

**QARINDOSHLIK TERMINLARINING AKSIOLOGIK
BAHOLANISHIDAGI XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI
MATERIALIDA)**

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlarining aksiologik baholanishi tahlil qilinadi. Maqolada atamalarning ma'no qatlamlari, ularning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi qadriyligi, shuningdek, nutq jarayonida ifodalash usullari o'rganiladi. Qarindoshlik atamalarining semantik-pragmatik jihatlari orqali ularning milliy madaniyat va an'analarni aks ettirishdagi roli aniqlanadi.

Kalit so'zlar: qarindoshlik terminlari, aksiologik baholash, semantika, pragmatika, til va madaniyat, ingliz va o'zbek tillari, kommunikativ funksiyalar.

Rahmatov Bekzod Uktam ugli
Teacher at Uzbekistan State World Languages University
rakhmatovuz12@gmail.com

**FEATURES OF THE AXIOLOGICAL EVALUATION OF KINSHIP
TERMS (BASED ON THE MATERIAL OF THE ENGLISH AND UZBEK
LANGUAGES)**

Abstract. This article analyzes the axiological evaluation of kinship terms in English and Uzbek. The study examines the semantic layers of these terms, their social and cultural significance, and their use in speech communication. The research highlights how the semantic-pragmatic characteristics of kinship terminology reflect national culture and traditional values.

Keywords: kinship terms, axiological evaluation, semantics, pragmatics, language and culture, English and Uzbek languages, communicative functions.

Рахматов Бекзод Уктам угли
Преподаватель Узбекского государственного
университета мировых языков
rakhmatovuz12@gmail.com

**ОСОБЕННОСТИ АКСIOЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ТЕРМИНОВ
РОДСТВА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКОВ)**

Аннотация. В статье анализируется аксиологическая оценка терминов родства в английском и узбекском языках. Рассматриваются смысловые слои данных терминов, их ценностная значимость в социальном и культурном контексте, а также способы их выражения в процессе речевой коммуникации. На основе семантико-прагматического анализа терминов родства определяется их роль в отражении национальной культуры и традиций.

Ключевые слова: термины родства, аксиологическая оценка, семантика, прагматика, язык и культура, английский и узбекский языки, коммуникативные функции.

Kirish

Qarindoshlik terminlari tilda nafaqat ijtimoiy va biologik munosabatlarni ifodalaydi, balki xalqning qadriyatlari, odatlari va madaniy mentalitetini ham aks ettiradi. Tilshunoslikda atamalarni aksiologik tahlil qilish ularning nafaqat leksik ma'nosini, balki kommunikativ va madaniy ahamiyatini o'rganish imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlarining qiyosiy tahlili ularning madaniy kontekstga moslashishi, qadriyatlarga bo'lgan munosabatni ifodalashdagi o'ziga xosliklarini aniqlash imkonini beradi.

Aksiologik yondashuv orqali qarindoshlik terminlarining ijtimoiy ahamiyati va til orqali ifodalangan qadriyatlar tizimi ochib beriladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi atamalarni tadqiq qilish jarayonida ularning semantik va pragmatik jihatlari, shuningdek, kontekstual ishlatilishidagi farqlar va o'xshashliklar aniqlanadi. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlari, bir qarashda, asosan genealogik aloqalarni belgilovchi vosita sifatida idrok etiladi. Biroq ularning semantik tuzilishi chuqurroq tahlil qilinganda, bu birliklarning nafaqat denotativ, balki konnotativ va metaforik qatlamlari orqali jamiyatning qadriyat tizimini ifoda etishi ravshanlashadi. Shu ma'noda qarindoshlik terminlari lingvomadaniy birlik sifatida nafaqat biologik nasabni, balki ijtimoiy birlik, birdamlik, hurmat va baraka kabi aksiologik xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi. Ingliz tilida *father* termini genealogik asosda otalik vazifasini ifodalaydi, biroq u semantik kengayishlarda *father of the nation* shaklida siyosiy-hokimiyat ramzi, *Holy Father* ifodasida esa diniy va ma'naviy rahnamolik obraziga aylanadi. O'zbek tilida esa *ota* timsoli birinchi navbatda "hayot manbai", "oila tayanchi", "avlodni himoya qiluvchi" kabi qadriyatlar bilan to'ldiriladi va ko'plab maqollarda yoki xalq iboralarida bu qadriyatlar mustahkamlanadi.

Ana shunday semantik qiyosiy tahlil *mother* va *ona* terminlarida yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Ingliz tilida *motherland* atamasi orqali vatanning ramziy ifodasi yaratilgan bo'lsa, *Mother Nature* shaklida tabiatning hayotbaxshligi, barakasi va abadiyligi ifodalanadi. O'zbek tilida *ona* atamasi, xuddi shunday, metaforik kengayishlarda *ona Vatan*, *ona yurt*, *ona til* kabi birikmalarda ishlatiladi va "hayot manbai", "baraka", "muqaddaslik" kabi aksiologik semalar bilan to'ldiriladi. Demak, ingliz va o'zbek tillarida ona obrazining semantik maydoni umumiy o'xshashliklarga ega bo'lib, ikkala til ham ona tushunchasini jamiyat va tabiatning muqaddas asosiga tenglashtiradi.

Qarindoshlik terminlarining aksiologik salohiyatini belgilovchi markaziy omillardan biri ularning tarkibidagi emotsional-baholovchi komponentlardir. Bu komponentlar terminlarning nafaqat referensial mazmunini, balki ular orqali

shakllangan qiymat munosabatlarini ham belgilaydi[1]. Har bir qarindoshlik so'zi ma'lum bir emotsional bo'yogga ega bo'lib, ijobiy, salbiy yoki neytral semantik qatlamlarni mujassamlashtiradi.

Ingliz tilidagi asosiy qarindoshlik terminlarida emotsional-baholovchi semalar universal insoniy qadriyatlarga yaqin bo'lib shakllangan. *Mother* so'zi chuqur ijobiy emotsional komponentlarga ega: "g'amxo'rlik", "mehr", "himoya" va "cheksiz sevgi". Shu sababli *Mother's Day*, *mother's love* kabi birikmalar global ijobiy qadriyatlarni ifodalaydi. Biroq ayrim kontekstlarda salbiy konnotatsiyalar ham paydo bo'lishi mumkin: masalan, *helicopter mother* iborasi haddan tashqari nazoratni bildiradi.

Xuddi shunday, *father* termini ko'pincha "avtoritet", "mas'uliyat" va "himoya" kabi ijobiy qiymatlar bilan bog'liq. *Father figure* yoki *like a father to me* iboralari hurmat va ishonchni ifodalaydi. *Son* va *daughter* terminlarining emotsional boyalishi an'anaviy jins stereotiplari bilan chambarchas bog'liq: *son* ko'pincha "mag'rurlik", "umid" va "kelajak" bilan uyg'unlashsa, *daughter* asosan "noziklik", "g'amxo'rlik" va "himoya obyekti" ma'nolari bilan boyitilgan.

O'zbek tilidagi *ona* so'zi universallikdan tashqari milliy xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi. U "muqaddaslik", "fidoyilik" va "bag'ishlanish" bilan bog'liq. *Ona yurt*, *ona tili* kabi iboralar milliy g'ururni ifodalaydi. *Ota* so'zi o'zbek madaniyatida nafaqat "oilaviy mas'uliyat" va "himoya"ni, balki "ajdodlarga hurmat"ni ham bildiradi. *Ota-bobo*, *ota yurt* iboralari tarixiy xotira va milliy o'zlikni mustahkamlaydi.

Farzandlarga oid terminlar ham ikki tilning qadriyat tizimida muhim o'rin egallaydi[2]. Ingliz tilida *son* termini, bir tomondan, genealogik tizimdagi erkak farzandni anglatadi, boshqa tomondan, metaforik kengayishda *Son of God* ifodasida diniy semantik maydonga ko'tarilib, "ilohiy voris" konseptini ifodalaydi. O'zbek tilida *o'g'il* so'zi konnotativ jihatdan "oila davomchisi", "naslning tayanchi", "oila g'ururi" semalari bilan boyitiladi va maqollar orqali bu qadriyat yanada mustahkamlanadi: *O'g'il – otaning orqa suyagi*. Shuningdek, *daughter* va *qiz* terminlari ham o'zaro yaqin semantik konnotatsiyaga ega: ingliz tilida *God's daughter* birikmasi diniy ma'noni kuchaytirsa, *daughters of the nation* shakli milliy birlik ramzini yaratadi; o'zbek tilida esa *qiz* atamasi "uy or-nomusi", "go'zallik", "poklik" qadriyatlari bilan chambarchas bog'lanadi va *Qiz bola – elning ko'rki* maqolida jamiyatning aksiologik qarashlari ifodalanadi.

Shu nuqtai nazardan, *brother* va *aka/uka* terminlari ham qiyosiy semantik jihatdan qiziq natijalarni ko'rsatadi. Ingliz tilida *brother-in-arms* birikmasi "hamjihatlik", "jangdosh birodarlik"ni bildirsa, *big brother* metaforasi "nazorat va hokimiyat ramzi"ga aylangan. O'zbek tilida esa *aka* termini "rahbarlik", "maslahatgo'ylik" qadriyatlari bilan mustahkamlanib, *Aka ukaga otaday* iborasida namoyon bo'ladi. *Uka* esa semantik jihatdan ikki qirrali: u bir tomondan "kichiklik va himoyaga muhtojlik"ni, ikkinchi tomondan esa "aka-uka birdamligi" orqali "hamjihatlik va qo'llab-quvvatlash" qadriyatlarini ifodalaydi.

O'zbek va ingliz tillarida yuqori avlod vakillari bo'lgan *bobo* va *buvi* terminlari semantik jihatdan nafaqat genealogik pozitsiyani bildiradi, balki jamiyat ongida "donolik", "tajriba" va "tarixiy xotira"ni mujassamlashtiruvchi qadriyatli

obraz sifatida ham namoyon bo'ladi. Ingliz tilida *grandfather* va *grandmother* birliklari o'zining sof denotativ ma'nosida ikkinchi avlod yuqorisini anglatadi, biroq konnotativ qatlamda ular jamiyatning "family wisdom" va "continuity of traditions" kabi qadriyatlarini aks ettiradi. Masalan, *grandmother's tale* iborasi madaniyatda "oila tarixining og'zaki merosi" sifatida talqin qilinadi, *grandfather clock* esa "uzoq umr", "mustahkamlik" ramzini ifodalaydi. O'zbek tilida *bobo* va *buvi* terminlari yanada kengroq aksiologik yukga ega bo'lib, ular ko'pincha "oilaviy baraka", "naslning ildizi", "avlodlar bog'lovchisi" semalari bilan boyitiladi. *Buvining duosi*, *boboning pandi* kabi ifodalar qadriyatlarning tirik ramziga aylangan bo'lib, ular ijtimoiy ongda avlodlarning izchilligini ta'minlovchi asosiy tayanch sifatida qabul qilinadi.

Shu o'rinda, ingliz tilida *great-grandfather* yoki *great-grandmother* kabi kengaytirilgan birliklar genealogik chuqurlikni aniqlash uchun xolis denotativ vazifani bajarsa, o'zbek tilida *katta bobo* va *katta buvi* atamalari bu vazifadan tashqari "ajdodiy izchillik", "madaniy baraka" va "nasabning poydevori" qadriyatlari bilan boyitilib, keng ma'nodagi aksiologik birlik sifatida talqin qilinadi. Masalan, o'zbek folklorida *katta bobolarimiz ruhi* iborasi milliy xotira va tarixiy merosni ifodalovchi ramzga aylanadi, bu esa til birliklarining ijtimoiy-madaniy konnotatsiyasi qanday qilib genealogik darajadan tashqariga kengayishini ko'rsatadi. Ingliz madaniyatida ham *forefathers* atamasi o'xshash tarzda ishlatiladi, biroq bu yerda asosiy urg'u tarixiy meros va siyosiy-huquqiy asoslarning davomiyligiga qaratilgan bo'ladi[3].

Pastki genealogik qatlamga mansub bo'lgan nabira va uning keyingi shakllari – *grandson*, *granddaughter*, *great-grandson*, *great-granddaughter* terminlari ham ingliz va o'zbek madaniyatida alohida aksiologik vazifaga ega. Ingliz tilida *grandson* va *granddaughter* atamalari odatda naslning davomiyligini anglatadi, biroq *grandchild* umumlashtiruvchi shaklida ular "family joy", "future hope" kabi qadriyatlarga ega bo'ladi. *Proud grandfather* yoki *loving grandmother* kabi nutqiy qoliplar bu terminlarning ijtimoiy konnotatsiyasini yanada mustahkamlaydi. O'zbek tilida esa *nabira* timsoli alohida semantik kuchga ega: u "baraka", "kelajak umidi", "avlod davomiyligi" qadriyatlari bilan chambarchas bog'langan bo'lib, *nabira quvonchi* kabi birikmalarda bu qadriyatlar jonli tarzda ifodalanadi. *Chevara* va *evara* terminlari esa yanada chuqur genealogik darajani ko'rsatib, "naslning uzluksizligi", "hayotning davomiyligi" semalari bilan uyg'unlashadi. Ingliz tilida bu daraja odatda *great-great-grandson* kabi sintaktik konstruksiyalar orqali beriladi, biroq ular konnotativ jihatdan o'zbek tilidagi *chevara* va *evara* kabi folklor va qadriyatli ramzlarga teng aksiologik kuchga ega emas.

Natijada, ingliz va o'zbek tillaridagi yuqori hamda pastki genealogik pog'onalarga oid terminlar semantik jihatdan denotativ o'xshashliklarga ega bo'lsa-da, konnotativ va metaforik qatlamda sezilarli farqlanadi. Ingliz tilida bu birliklar ko'proq "time depth" va "genealogical accuracy"ni ifodalashga xizmat qilsa, o'zbek tilida ular kengaytirilgan ma'naviy mazmun va baraka konseptlari orqali aksiologik og'irlik kasb etadi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi yon avlod terminlari genealogik tizimda lateral rishtalarni ifodalashga xizmat qiladi, biroq ularning semantik tuzilishi nafaqat

oilaviy pozitsiyani, balki ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni ham kodlaydi[4]. Masalan, ingliz tilida *uncle* termini otaning yoki onaning akasi hamda ukasini bildirsa, *aunt* esa opa va singil obrazini ifodalaydi. Ushbu birliklar ko‘pincha “friendly relative”, “secondary parent” kabi qadriyatlar bilan bog‘lanadi, nutqda esa *uncle Sam* misolida butun davlatning ramzi sifatida keng metaforik qo‘llanadi. O‘zbek tilida esa *amaki* va *amma* terminlari nafaqat genealogik rishtalarni, balki jamiyatning hurmat, maslahatgo‘ylik va tarbiyaviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etadi. *Amaki* ko‘pincha “maslahat beruvchi”, “oila birdamligini mustahkamlovchi”, “ota obrazini to‘ldiruvchi” ramz sifatida idrok qilinadi. Aksiologik nuqtai nazardan, *amaki* timsoli “hurmat” va “donolik” qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq. *Amma* esa ona siymosining yon tomondagi ekvivalenti sifatida qaralib, jamiyatda “mehr”, “tarbiya”, “axloqiy qo‘llab-quvvatlash” qadriyatlari bilan ifodalanadi. Shu bois xalq orasida *amma duosi* yoki *amma mehribonligi* kabi iboralar qadriyatli semantik maydonni mustahkamlaydi.

Onaning qarindoshlari bo‘lgan *tog‘a* va *xola* terminlari ham alohida aksiologik kuchga ega. Ingliz tilidagi *uncle* va *aunt* umumiy shakllari bu farqni alohida ifodalamaydi, biroq o‘zbek tilida *tog‘a* jamiyatda ko‘proq “himoya”, “tajriba”, “oila tayanchi” qadriyatlari bilan idrok qilinadi. *Tog‘a maslahati* iborasi buni yaqqol ko‘rsatadi: u donolik va hayotiy tajribaga tayangan maslahat manbai sifatida qabul qilinadi. *Xola* esa “ona siymosini to‘ldiruvchi” obraz bo‘lib, u “mehr”, “iliqlik”, “g‘amxo‘rlik” qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langan. Shu asosda *xola duosi* yoki *xola mehribonligi* kabi iboralar jamiyatning madaniy xotirasida aksiologik ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida esa bu qatlamda bunday qat‘iy farqlanish bo‘lmaganligi sababli, konnotativ yuk ko‘proq shaxsiy nutqiy kontekst bilan belgilanadi.

Ikkinchi darajadagi yon avlod terminlari sifatida *jiyan*, *amakivachcha* va *tog‘avachchalarni* alohida qayd etish zarur. Ingliz tilida *nephew* va *niece* terminlari umumiy shaklda *jiyan* obrazini bildiradi, biroq semantik maydon ko‘pincha “young relative”, “heir” qadriyatlari bilan chegaralanadi. O‘zbek tilida esa *jiyan* timsoli ancha boy semantik qatlamga ega bo‘lib, u “quvonch manbai”, “oilaviy umid”, “avlod izchilligi” qadriyatlari bilan uzviy bog‘langan. Shu bois xalq orasida *jiyan siymosi* iliqlik va samimiyat ramzi sifatida idrok qilinadi. *Amakivachcha* va *tog‘avachcha* terminlari esa qarindoshlik tarmog‘ining lateral kengayishini ko‘rsatadi va ular jamiyatda “hamkorlik”, “do‘stona yaqinlik”, “oila birdamligi” qadriyatlari bilan bog‘lanadi. Ingliz tilida bu tafsilotlar *first cousin*, *second cousin* kabi aniq genealogik darajalarni ifodalash orqali ko‘rsatiladi, biroq ular o‘zbek tilidagi konnotativ boylikka teng kelmaydi. Chunki o‘zbek madaniyatida *amakivachcha* va *tog‘avachcha* faqat genealogik rishta emas, balki ijtimoiy birdamlik va emotsional qadrdonlikning ham semantik ifodachisiga aylangan.

Shunday qilib, yon avlod terminlarining aksiologik tahlili ingliz va o‘zbek tillarining farqli jihatlarini ochib beradi: ingliz tilida ular asosan genealogik aniqlik va denotativ vazifani bajaradi, o‘zbek tilida esa ular qadriyatlar, mehr-oqibat, himoya, birdamlik va axloqiy mas‘uliyat semalari bilan boyitilib, jamiyatning ijtimoiy-madaniy ongida yanada keng aksiologik maydonni yaratadi[5].

Natijalar va muhokama

Ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlari, bir qarashda, asosan genealogik aloqalarni belgilovchi vosita sifatida idrok etiladi. Biroq ularning semantik tuzilishi chuqurroq tahlil qilinganda, bu birliklarning nafaqat denotativ, balki konnotativ va metaforik qatlamlari orqali jamiyatning qadriyat tizimini ifoda etishi ravshanlashadi. Shu ma'noda qarindoshlik terminlari lingvomadaniy birlik sifatida nafaqat biologik nasabni, balki ijtimoiy birlik, birdamlik, hurmat va baraka kabi aksiologik xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi[6]. Ingliz tilida *father* termini genealogik asosda otalik vazifasini ifodalaydi, biroq u semantik kengayishlarda *father of the nation* shaklida siyosiy-hokimiyat ramzi, *Holy Father* ifodasida esa diniy va ma'naviy rahnamolik obraziga aylanadi. O'zbek tilida esa *ota* timsoli birinchi navbatda "hayot manbai", "oila tayanchi", "avlodni himoya qiluvchi" kabi qadriyatlar bilan to'ldiriladi va ko'plab maqollarda bu qadriyatlar mustahkamlanadi.

Ana shunday semantik qiyosiy tahlil *mother* va *ona* terminlarida yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Ingliz tilida *motherland* atamasi orqali vatanning ramziy ifodasi yaratilgan bo'lsa, *Mother Nature* shaklida tabiatning hayotbaxshligi, barakasi va abadiyligi ifodalanadi. O'zbek tilida *ona* atamasi, xuddi shunday, metaforik kengayishlarda *ona Vatan*, *ona yurt*, *ona til* kabi birikmalarda ishlatiladi va "hayot manbai", "baraka", "muqaddaslik" kabi aksiologik semalar bilan to'ldiriladi. Demak, ingliz va o'zbek tillarida ona obrazining semantik maydoni umumiy o'xshashliklarga ega bo'lib, ikkala til ham ona tushunchasini jamiyat va tabiatning muqaddas asosiga tenglashtiradi.

Farzandlarga oid terminlar ham ikki tilning qadriyat tizimida muhim o'rin egallaydi. Ingliz tilida *son* termini, bir tomondan, genealogik tizimdagi erkak farzandni anglatadi, boshqa tomondan, metaforik kengayishda *Son of God* ifodasida diniy semantik maydonga ko'tarilib, "ilohiy voris" konseptini ifodalaydi. O'zbek tilida *o'g'il* so'zi konnotativ jihatdan "oila davomchisi", "naslning tayanchi", "oila g'ururi" semalari bilan boyitiladi va maqollar orqali bu qadriyat yanada mustahkamlanadi: *O'g'il – otaning orqa suyagi*. Shuningdek, *daughter* va *qiz* terminlari ham o'zaro yaqin semantik konnotatsiyaga ega: ingliz tilida *God's daughter* birikmasi diniy ma'noni kuchaytirsam, *daughters of the nation* shakli milliy birlik ramzini yaratadi; o'zbek tilida esa *qiz* atamasi "uy or-nomusi", "go'zallik", "poklik" qadriyatlari bilan chambarchas bog'lanadi va *Qiz bola – elning ko'rki* maqolida jamiyatning aksiologik qarashlari ifodalanadi.

Shu nuqtai nazardan, *brother* va *aka/uka* terminlari ham qiyosiy semantik jihatdan qiziq natijalarni ko'rsatadi. Ingliz tilida *brother-in-arms* birikmasi "hamjihatlik", "jangdosh birodarlik"ni bildirsa, *big brother* metaforasi "nazorat va hokimiyat ramzi"ga aylangan. O'zbek tilida esa *aka* termini "rahbarlik", "maslahatgo'ylik" qadriyatlari bilan mustahkamlanib, *Aka ukaga otaday* iborasida namoyon bo'ladi. *Uka* esa semantik jihatdan ikki qirrali: u bir tomondan "kichiklik va himoyaga muhtojlik"ni, ikkinchi tomondan esa "aka-uka birdamligi" orqali "hamjihatlik va qo'llab-quvvatlash" qadriyatlarini ifodalaydi.

O'gay qarindoshlik qatlamidagi terminlar ingliz va o'zbek tillarida o'ziga xos semantik murakkablik bilan ajralib turadi, chunki ular biologik asosdagi rishtalardan farqli o'laroq, nikoh orqali shakllanadigan oilaviy aloqalarni bildiradi. Ingliz tilida *stepfather* va *stepmother* terminlari genealogik jihatdan aniq vazifani bajarsa-da, konnotativ qatlamda ular ko'pincha "non-biological parent" yoki "substitute caregiver" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Shu bilan birga, xalq og'zaki ijodida va adabiy matnlarda *wicked stepmother* kabi stereotipik obrazlar ham keng tarqalgan bo'lib, ular "zulm" va "nazorat" semalarini kuchaytiradi. O'zbek tilida *o'gay ota* va *o'gay ona* terminlari ham ikki qutbli obrazga ega: bir tomondan, "tarbiya, himoya, g'amxo'rlik" qadriyatlarini mujassamlashtirsa, boshqa tomondan, "begonalik", "qabul qilinmaslik" kabi emotsional ranglar bilan to'ldiriladi. Shu bois, xalq nutqida *o'gay ona* obrazining folklor va ertaklarda salbiyroq konnotatsiyada shakllanganligi kuzatiladi, biroq amaliy hayotda u ko'pincha tarbiya va qo'llab-quvvatlash timsoliga aylanadi.

Farzandlarga oid o'gay terminlar ham semantik jihatdan murakkab qatlamni hosil qiladi. Ingliz tilida *stepson* va *stepdaughter* ko'pincha "dependent child" va "new family member" qadriyatlari bilan bog'lanadi, biroq ularning ijtimoiy idroki ko'pincha neytral yoki ba'zan noaniq bo'lishi mumkin. O'zbek tilida esa *o'gay o'g'il* va *o'gay qiz* atamaları ko'proq hissiy konnotatsiyaga ega: ular jamiyat ongida "himoyaga muhtoj", "mehr kutuvchi" obraz sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, ba'zi hollarda "begonalik" semasi ham yo'q emas, bu esa oila ichidagi psixologik munosabatlarning murakkabligini ko'rsatadi.

Birodar va opa-singillarga oid o'gay terminlar esa ikki tilda turlicha semantik maydon yaratadi. Ingliz tilida *stepbrother* va *stepsister* birliklari ko'pincha genealogik aniqlik uchun qo'llanadi va ular konnotativ jihatdan uncha boyitilmagan. O'zbek tilida esa *o'gay aka*, *o'gay uka*, *o'gay opa*, *o'gay singil* birliklari jamiyat ongida ikkiyoqlama qabul qilinadi: ular, bir tomondan, "yangi qarindoshlik rishtasi", "birga yashash tajribasi" kabi qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tomondan, "biologik bo'lmagan aloqa", "begona"lik semalari bilan ham to'ldiriladi. Shu sababli, o'zbek madaniyatida bu terminlar hissiy jihatdan kuchliroq rangga ega bo'lib, oilaning psixologik iqlimini shakllantiruvchi muhim faktor sifatida idrok qilinadi.

Shu tariqa, o'gay qarindoshlik qatlamidagi terminlarning aksiologik tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida ular asosan neytral genealogik birliklar sifatida ko'riladi, faqat folklor va badiiy adabiyotlarda stereotipik salbiy obrazlar kuchayadi. O'zbek tilida esa o'gay qarindoshlik terminlari jamiyatning axloqiy va emotsional qadriyatlariga ko'proq singib ketgan bo'lib, ular ko'pincha mehr va himoya bilan bir qatorda begonalik va nazorat semalarini ham mujassamlashtiradi. Shu bois, o'gay terminlar ijtimoiy idrokda qutbli semantik maydonni yaratadi: "g'amxo'rlik" va "begonalik"ning uyg'un yoki qarama-qarshi talqinlari o'zaro birlashib, oilaning ichki qadriyat tizimini shakllantiradi.

Derivatsion modellar qarindoshlik terminlarining qiymat spektrini sezilarli darajada kengaytiradi va ijtimoiy normalar hamda madaniy kutishlarni aks ettiradi. Ingliz tilida *-in-law* qo'shimchasi orqali *mother-in-law*, *son-in-law* kabi terminlar yaratiladi va ular "rasmii qarindoshlik"ni bildiradi. Shu bilan birga, bu shakllar

ba'zida "masofali" yoki "rasmiy munosabat"ni ham ko'rsatadi. Masalan, *mother-in-law jokes* fenomeni ushbu terminning madaniy kontekstdagi murakkab rangini yoritadi.

Step- prefiksi *stepmother*, *stepchild* kabi terminlarni hosil qiladi va ular "qayta oila qurilishi" bilan bog'liq qarindoshlikni ifodalaydi. Bu terminlar odatda murakkab emotsional spektrga ega bo'lib, tarixan salbiy baholanishi mumkin edi, biroq zamonaviy diskursda *stepfamily* tushunchasi ko'proq neytral talqinga ega bo'lishga intilmoqda. *Half-* prefiksi bilan yaratilgan *half-brother*, *half-sister* kabi terminlar "qisman qarindoshlik"ni ifodalaydi va ko'pincha neytral bo'lsa-da, kontekstda turlicha qiymat kasb etishi mumkin.

Ingliz tilida kichraytirish shakllari nisbatan cheklangan: *Mom*, *Dad*, *Nana*, *Grandpa* kabi variantlar "norasmiy samimiyat"ni bildiradi. *-Hood* qo'shimchasi yordamida *motherhood*, *fatherhood*, *brotherhood* kabi so'zlar hosil qilinadi va ular abstrakt qadriyatlarni bildiradi: *brotherhood* "hamkorlik va birodarlik"ni, *sisterhood* esa "ayollar o'rtasidagi qo'llab-quvvatlash"ni ifodalaydi.

O'zbek tilida derivatsion imkoniyatlar ancha keng. Eng samarali modellaridan biri *-jon* qo'shimchasi bo'lib, *onajon*, *akajon*, *singiljon* kabi shakllar "samimiyat" va "hurmat"ni qo'shadi. *-Kalo/-galo* qo'shimchalari katta yoshdagi qarindoshlarga nisbatan ishlatiladi: *bobokalo*, *buvikalo*. Ular "ulug'lash" va "mehr"ni uyg'unlashtiradi. *-Cha/-chak* qo'shimchalari kichraytirish va erkalash vazifasini bajaradi, *-xon* qo'shimchasi "ulug'vorlik va hurmat"ni ifodalaydi, *-siz* qo'shimchasi esa mavjud emaslikni bildiradi: *onasiz*, *otasiz*.

Ijobiy, neytral va salbiy markerlar qarindoshlik terminlarining aksiologik qiymatini belgilovchi muhim omildir[7]. Ingliz tilida ko'pchilik terminlar ijobiy yoki neytral bo'lsa-da, *stepmother* kabi so'zlar ko'pincha salbiy stereotiplar bilan bog'lanadi. *Black sheep* iborasi qat'iy salbiy bahoni ifodalaydi. O'zbek tilida ijobiy markerlar ustunlik qiladi, biroq *o'gay* prefiksi bilan hosil bo'lgan shakllar ko'proq salbiy konnotatsiyaga ega. *Yetim* so'zi "achinish" va "rahm-shafqat"ni bildirsa, *yetim-yesir* iborasi qo'shimcha ravishda "ijtimoiy mas'uliyat"ni ham ifodalaydi.

Qarindoshlik terminlarining semantik imkoniyatlari ularning kontekstual qo'llanishiga bog'liq. Bir xil so'z turli vaziyatlarda turlicha emotsional rang kasb etadi. Shu bois, bunday terminlar madaniy qadriyatlarni ifodalash vositasi sifatida o'zining murakkabligini ko'rsatadi.

Umumlashtiruvchi terminlar genealogik tizimning eng keng qamrovli qatlamini tashkil etib, ular orqali til nafaqat oilaviy rishtalarning umumiy tasnifini beradi, balki jamiyatning birdamlik, barqarorlik va ijtimoiy uyushqoqlikka oid qadriyatlarini ham ifodalaydi. Ingliz tilida *family* termini, denotativ jihatdan, otana va farzandlarni qamrab olgan asosiy birlikni bildiradi. Biroq konnotativ qatlamda u "support system", "unity", "emotional bond" qadriyatlari bilan boyitiladi. *Family values* iborasi siyosiy va madaniy diskurslarda ijtimoiy axloqiy me'yorlarning ramzi sifatida ishlatiladi. O'zbek tilida esa *oila a'zolari* atamasi faqatgina genealogik birlik emas, balki "uyushqoqlik", "bir-birini qo'llab-quvvatlash", "avlodlarning jamlanishi" qadriyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli *oila davrasi* yoki *oila barakasi* kabi birikmalar madaniyatda muhim aksiologik timsol sifatida mustahkamlangan.

Kengaytirilgan guruhlarini anglatuvchi terminlar ingliz tilida *relatives* va *kin* orqali ifodalanadi. Bu birliklar ko‘proq genealogik aniqlikni ta’minlasa-da, konnotativ qatlamda ular ijtimoiy tarmoqlar, birdamlik va jamiyatdagi qo‘llab-quvvatlash konseptlari bilan bog‘lanadi. O‘zbek tilida esa *yaqin qarindoshlar* va *uzoq qarindoshlar* terminlari semantik jihatdan differentsial farqlanishga ega bo‘lib, birinchisi “ishonchli tayanch”, “intim yaqinlik” qadriyatlari bilan, ikkinchisi esa “kam uchrashuv”, “ijtimoiy masofa” semalari bilan to‘ldiriladi. Shu bois *yaqin qarindoshlar* iborasi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash manbai sifatida idrok qilinsa, *uzoq qarindoshlar* nasabning kengligi va tarixiy merosini ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi *parent* va *child* terminlari denotativ jihatdan aniq genealogik vazifani bajaradi, biroq ularning konnotativ qatlamida “care”, “responsibility”, “love” qadriyatlari ustun turadi. *Parenting* tushunchasi esa tarbiyaviy jarayonning ramzi sifatida tilga kirib kelgan. O‘zbek tilida esa *ota-ona* terminida “hayot manbai”, “baraka”, “naslning tayanchi” semalari mujassam bo‘lsa, *bola* va *farzand* terminlari semantik jihatdan qisman sinonimik bo‘lsa-da, qadriyatli yukida farqlanadi: *bola* “umid”, “o‘shish”, “mehr” qadriyatlarini ifodalasa, *farzand* “oila sharafi”, “davomiylik”, “avlod g‘ururi” kabi aksiologik semalar bilan ajralib turadi. Shu asosda *farzand* – *oila daraxtining mevasi* kabi metaforik konseptualizatsiya shakllanadi.

Nikoh orqali shakllangan asosiy birlikni anglatuvchi termin ingliz tilida *spouse* bo‘lib, u ko‘proq huquqiy va ijtimoiy kontekstdagi neytral birlik hisoblanadi. Biroq uning konnotativ qatlamida “partner”, “companion”, “life support” qadriyatlari mavjud. O‘zbek tilida esa *turmush o‘rtog‘* termini yanada boy aksiologik yukni oladi: u “umr yo‘ldoshi”, “hamkor”, “hamnafas” qadriyatlarini bildiradi. Shu bois xalq orasida *turmush o‘rtog‘i* – *yarim jon* iborasi keng qo‘llanib, semantik jihatdan hissiy birdamlik va ijtimoiy barqarorlikni aks ettiradi.

Ingliz tilida *sibling* yoki *half-sibling* terminlari genealogik tizimni yanada aniqlashtiradi, biroq ularning konnotativ qatlamida emotsional iliqlik nisbatan neytral qoldiriladi. O‘zbek tilida esa *aka-uka* yoki *opa-singil* singari umumiylashgan birliklar ko‘pincha “hamkorlik”, “birdamlik”, “yaxlitlik” qadriyatlari bilan bog‘lanadi va jamiyatda oilaviy birdamlikning eng muhim aksiologik tayanchiga aylanadi.

Shu tariqa, umumlashtiruvchi terminlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida ular asosan genealogik aniqlik va huquqiy ijtimoiy vazifani ifodalash bilan chegaralangan bo‘lsa, o‘zbek tilida ularning semantik maydoni ijtimoiy birdamlik, oilaviy baraka va hissiy iliqlik qadriyatlari bilan kengaytiriladi. Bu esa o‘zbek qarindoshlik leksikasining aksiologik jihatdan yanada qamrovli va ko‘p qatlamli ekanini tasdiqlaydi[8].

Qarindoshlik terminlarining ingliz va o‘zbek tillaridagi semantik tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu leksik qatlam faqat genealogik aloqalarni belgilash uchun xizmat qiluvchi neytral vosita emas, balki jamiyatning qadriyat tizimini ifodalashda muhim lingvomadaniy ko‘zgudir. Har ikkala tilda ham terminlarning markazida [qarindosh] arxisemasi yotib, differentsial qatlamda jins, avlod pog‘onasi, lateral yoki vertikal aloqa kabi genealogik belgilashlar shakllanadi[9]. Biroq eng muhim

tafovut ularning aksiologik qamroviga taalluqli: ingliz tilidagi terminlar ko'proq aniq genealogik aniqlikni saqlashga intilsa, o'zbek tilidagi terminlar konnotativ va metaforik qatlamlarda ijtimoiy-madaniy qadriyatlar tizimini kengroq ifodalaydi.

Ota-ona terminlari misolida shuni ko'rish mumkinki, *father* va *mother* birliklari ingliz tilida diniy va siyosiy metaforalar orqali (masalan, *Holy Father*, *Motherland*) ijtimoiy birlik ramziga aylangan bo'lsa, o'zbek tilidagi *ota* va *ona* terminlari "baraka", "hayot manbai", "muqaddaslik" qadriyatlari bilan bevosita bog'langan va xalq maqollarida ijtimoiy-axloqiy asos sifatida mustahkamlangan. Farzandlarga oid terminlar ham shunday ikkiyoqlama qiyosni beradi: *son of God* yoki *daughters of the nation* singari inglizcha metaforalar diniy va milliy birlikni ko'rsatsa, o'g'il va qiz terminlari o'zbek tilida "nasl davomiyligi", "oila g'ururi", "or-nomus" qadriyatlari bilan ajralib turadi.

Bobo va buvi qatlamida ham ikki til o'rtasidagi aksiologik farqlar sezilarli: ingliz tilidagi *grandfather* clock yoki *forefathers* birikmalari vaqtning chuqurligi va tarixiy izchillikka urg'u bersa, o'zbek tilidagi *bobo* va *buvi* obrazlari "baraka", "donolik", "ajdod ruhi" qadriyatlari bilan semantik jihatdan boyitilgan. Shu bilan birga, *nabira* va *chevara* singari terminlar o'zbek tilida avlodlar davomiyligini qadriyat sifatida ifodalab, "kelajak umidi" semasini kuchaytiradi. Ingliz tilida esa *grandchild* va *great-grandchild* terminlari genealogik aniqlikka urg'u beradi, lekin aksiologik yukni o'zbek tilidagidek keng darajada ochmaydi.

Yon avlod terminlari ham qiziqarli qiyosiy manzarani yaratadi. Ingliz tilida *uncle* va *aunt* umumiy shaklda lateral qarindoshlarni bildirsa, o'zbek tilida *amaki*, *amma*, *tog'a*, *xola* kabi differentsial terminlar mavjud bo'lib, ular jamiyatda "hurmat", "mehribonlik", "tajriba", "tarbiya" qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Shuningdek, ingliz tilidagi *cousin* birgina leksema orqali lateral rishtalarni bildiradi, o'zbek tilida esa *jiyan*, *amakivachcha* kabi alohida terminlar ishlatiladi va ular emotsional hamda ijtimoiy birdamlik qadriyatlari bilan kuchliroq bog'langan.

Nikoh orqali shakllanadigan qarindoshlik qatlamida ham ikki tilning farqlari aniqlanadi. Ingliz tilidagi *mother-in-law*, *son-in-law* kabi terminlar asosan neytral genealogik birliklar bo'lsa, o'zbek tilida *kelin* – "baraka va poklik", *kuyov* – "umid va davomiylilik", *qaynota* – "donolik va barqarorlik", *qaynona* esa bir vaqtning o'zida "nazorat" va "baraka" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Shuningdek, *elti*, *kelinposhsha*, *qaynuka*, *qayinopa* kabi o'zbek tiliga xos terminlar oilaviy qadriyatlarning murakkab tafsilotlarini ham semantik jihatdan ajratib turadi, ingliz tilida esa bunday leksik tafsilotlar mavjud emas.

O'gay qarindoshlik qatlamida esa har ikkala tilning konnotativ jihatlari qisman yaqinlashadi: ingliz madaniyatida *stepmother* folklorda ko'pincha salbiy stereotipik obrazga ega bo'lsa, o'zbek madaniyatida ham o'gay *ona* terminida "mehr" bilan bir qatorda "begonalik" semasi kuchliroq seziladi. Biroq ingliz tilida bu qatlam ko'proq neytral bo'lib qolsa, o'zbek tilida o'gay terminlarning hissiy yuklanishi yuqoriroq bo'lib, ular oilaning psixologik iqlimida muhim aksiologik o'rin egallaydi.

Umumlashtiruvchi terminlar bo'yicha ham ikki til o'rtasida sezilarli farq mavjud. Ingliz tilida *family*, *kin*, *relatives* terminlari genealogik birlikni bildiruvchi

neytral birlik bo'lsa, *family values* iborasida ular ijtimoiy qadriyatlar konseptiga ko'tariladi. O'zbek tilida esa *oila a'zolari*, *yaqin qarindoshlar*, *qarindoshlar* terminlari "birlik", "baraka", "hamkorlik" qadriyatlari bilan boyitilgan. Xususan, *turmush o'rtog'* obrazi "umr yo'ldoshi" metaforasini kuchaytirib, ijtimoiy birdamlikni yanada mustahkamlaydi.

Pragmatik qo'llanish qarindoshlik terminlarining aksiologik qirrasini yanada ochib beradi. Ingliz tilida rasmiy matnlarda *mother*, *father*, *son*, *daughter* shakllari neytral qo'llansa, norasmiy suhbatlarda *Mom*, *Dad*, *Daddy*, *Mommy* kabi samimiy variantlar ustunlik qiladi. Ularning aksiologik kuchi asosan kontekst orqali namoyon bo'ladi. O'zbek tilida pragmatik sharoitlilik ko'proq qatlamli. Rasmiy vaziyatlarda *onajon*, *atajon* shakllari "hurmat va tantanavorlik"ni bildiradi, norasmiy oilaviy muloqotda esa *akajon* kabi shakllar "samimiylik" va "mehr"ni kuchaytiradi. Yoshlar va kattalar o'rtasidagi murojaat ijtimoiy norma sifatida tartibga solingan: singil opasiga *opajon* deb murojaat qilishi kerak.

Xulosa

Qarindoshlik terminlarining madaniy-spetsifik konnotatsiyalari xalqning qadriyat tizimini aks ettiradi. Ingliz madaniyatida individuallik va mustaqillik qadriyatlari ustun bo'lgani sababli *empty nest syndrome* yoki *helicopter parent* kabi birikmalar "shaxsiy erkinlik" va "mustaqillik"ni yoritadi. o'zbek madaniyatida jamoviylik va oila qadriyatlari ustuvor bo'lgani uchun *oila qadri* yoki *katta-kichik tartibini bilish* kabi iboralar ijtimoiy iyerarxiya va hurmatni bildiradi. Hududiy va ijtimoiy variantlar ham o'ziga xos aksiologik rangga ega. Masalan, bir hududda *amma*, boshqasida *xola* shakli qo'llanishi nafaqat dialektologik, balki ijtimoiy identifikatsiya belgilarini ham bildiradi. Bu farqlar qarindoshlik terminlarining madaniy kodlashda qanday ishlatilishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, ingliz tilidagi qarindoshlik terminlari strukturaviy tipologiya va genealogik aniqlikka ko'proq urg'u bergan bo'lsa, o'zbek tilidagi qarindoshlik terminlari aksiologik jihatdan yanada rang-barang, emotsional va madaniy boylikka ega bo'lib, ular nafaqat biologik rishtalarni, balki jamiyatning ma'naviy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Bu farq ingliz tilida qarindoshlik tizimining soddaroq va universal xarakterga ega ekanini, o'zbek tilida esa u qadriyatlar bilan chuqur integratsiyalashganini anglatadi.

Foydalanil adabiyotlar:

1. Азимова А. Тил ва қадриятлар уйғунлиги. – Тошкент, 2022. – Б. 140.
2. Маджидова Р.У. Антропоцентрические пословицы: семантика и лингвостатистика (на материале узбекского и русского языков). – Ташкент: Bookmany print, 2024. – С.126.
3. Mirtojiev M.M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, 2010. – B.288.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва, 2001. – С.208.
5. Bednarek M. Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus. – London; New York: Continuum, 2006. – P.275.

6. Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and organizations: Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for survival. – New York: McGraw Hill, 2010. – P.561.
7. Baxronova D.K. Antropozoomorfizmlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari: PhD diss. avtoref. – Toshkent: 2017. – B.49.
8. Мирзаева Т.А. Аксиологические измерения суперконцепта «Человек» // Наука. Инновации. Технологии. – 2007. – № 51. – С. 207-214.
9. Komilova G.R. Formation and development of axiolinguistics // International Journal on Integrated Education. – 2020. – Vol. 3, № 9. – P. 224-228.